Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 37
PEDAGOGIKA

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KOGNITIV FAOLLIGINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Odilbek Abdukaxorovich Sharipov*
Termiz Davlat Universiteti akademik litseyi Yoshlar bilan ishlash bo'yicha direktor o'rinbosari
✉ odilbek.sharipov@bk.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarning kognitiv faolligini shakllantirishning nazariy asoslari tahlil qilingan. Kognitiv faollikning mazmun-mohiyati, uning shaxs rivojlanishidagi o'rni hamda jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bilan uzviy bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, kompetensiyaviy ta'lim, interfaol metodlar va muammoli ta'lim texnologiyalarining o'quvchilarning bilish jarayonlariga ta'siri ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar

jismoniy tarbiya, kognitiv faollik, bilish jarayoni, nazariy asoslar, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, ta'lim texnologiyalari, o'quvchi.

DOI: 10.5281/zenodo.21743790

KIRISH

Global ta'lim tizimida ro'y berayotgan tub o'zgarishlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va bilim iqtisodiyotining paydo bo'lishi ta'lim mazmunini yangi yondashuvlar asosida takomillashtirishni talab qiladi. Zamonaviy ta'limning ustuvor maqsadlaridan biri o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishdir. Shu munosabat bilan, kognitiv faoliyatni rivojlantirish pedagogika va psixologiyaning eng dolzarb ilmiy sohalaridan biriga aylandi. Kognitiv faoliyat insonning bilim olishga bo'lgan ichki ehtiyojini, yangi ma'lumotlarni izlash, qayta ishlash, tahlil qilish va amalda qo'llashga qaratilgan ongli faoliyatni ifodalaydi. Bu fazilatlarning rivojlanishi nafaqat o'quvchilarning ta'limdagi muvaffaqiyatini, balki ularning intellektual salohiyati va ijtimoiy moslashuvchanligini ham belgilaydi.

Bugungi kunda jismoniy tarbiya darslari nafaqat jismoniy ko'nikmalarni rivojlantirish vositasi sifatida, balki o'quvchilarning intellektual, hissiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi keng qamrovli pedagogik jarayon sifatida ham qaraladi. Jismoniy mashqlar paytida o'quvchilar harakatlarni rejalashtirishadi, vaziyatlarni tahlil qilishadi, taktik qarorlar qabul qilishadi, o'z faoliyatlarini kuzatib borishadi va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bunday mashg'ulotlar kognitiv jarayonlarning barcha tarkibiy qismlarini - diqqat, idrok, xotira, tafakkur, tasavvur va mulohazalarni faol ravishda jalb qiladi. Natijada, jismoniy tarbiya darslari o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydigan samarali pedagogik muhitga aylanadi[1].

Kognitiv faoliyat nazariyasi pedagogika, psixologiya, neyropsixologiya va didaktika kesishmasida rivojlandi va ko'plab xorijiy hamda mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari uning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Kognitiv jarayonning psixologik qonuniyatlari, faoliyat nazariyasi va kompetensiyaga asoslangan yondashuv hozirgi vaqtda jismoniy tarbiya o'qitish usullarining nazariy asoslarini boyitadi. Xususan, konstruktiv ta'lim,

faol o‘rganish usullari, muammoga asoslangan o‘rganish va refleksiv yondashuv o‘quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida tan olingan. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarni oldindan mavjud bo‘lgan bilimlarni o‘zlashtiruvchilar sifatida emas, balki bilimlarni mustaqil ravishda izlaydigan, tahlil qiladigan va amalda qo‘llaydigan faol subyektlar sifatida ko‘radi.

Jismoniy tarbiya darslarida qo‘llaniladigan faol o‘yinlar, sport musobaqalari, estafeta poygalari, muammolarni hal qilish mashqlari, loyihaga asoslangan tadbirlar va jamoaviy ishlar o‘quvchilarning kognitiv faolligini rag‘batlantiruvchi samarali pedagogik vositalardir. Bu usullar nafaqat o‘quvchilarga motor ko‘nikmalarini egallashga, balki vaziyatlarni tahlil qilish, strategiyalar ishlab chiqish, tezkor qarorlar qabul qilish, muloqot qilish va o‘z ishlarini baholash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Bu jismoniy tarbiyaning ta’lim salohiyatini yanada kengaytiradi[2].

So‘nggi yillarda butun dunyo bo‘ylab olib borilgan ilmiy tadqiqotlar muntazam jismoniy faollik o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jismoniy mashqlar miya faoliyatini rag‘batlantiradi, qon aylanishini yaxshilaydi, asab hujayralari orasidagi aloqalarni mustahkamlaydi va diqqat, xotira, ijro funksiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Xususan, muvofiqlashtirish, tezkor fikrlash va muvozanatni talab qiladigan mashqlar o‘quvchilarning kognitiv jarayonlarini samarali rag‘batlantirishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Shuning uchun jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishdagi dolzarb muammolardan biri nafaqat jismoniy faollikni rag‘batlantirishga, balki kognitiv faollikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalardan foydalanishdir.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilgan ta’lim islohotlari, umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlari va kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida ishlab chiqilgan o‘quv dasturlari bilan bir qatorda, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat beradi. Ushbu talablarni amalga oshirishda jismoniy tarbiyaning imkoniyatlaridan oqilona foydalanish va uning nazariy-metodologik asoslarini zamonaviy pedagogik konsepsiyalar bilan boyitish muhimdir. Bu jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirishning nazariy asoslarini chuqur o‘rganishni taqozo etadi[3].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirish zamonaviy ta’limda ustuvor vazifa hisoblanadi. Kognitiv faollik muhim pedagogik omil bo‘lib, o‘quvchilarning bilimlarni ongli ravishda egallash, mustaqil fikrlash, analitik va tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish va o‘zini o‘zi baholash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Jismoniy tarbiya darslari ushbu fazilatlarni rivojlantirish uchun qulay ta’lim muhitini yaratadi.

Tadqiqotda kognitiv rivojlanishning nazariy asoslari pedagogika, psixologiya, faoliyat nazariyasi va kompetensiyaga asoslangan yondashuv nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, jismoniy mashqlarni kognitiv yo‘naltirilgan vazifalar, muammolarni hal qilish vaziyatlari, interaktiv usullar, faol o‘yinlar va jamoaviy ish bilan birlashtirish o‘quvchilarning diqqatini, xotirasini, mulohazasini, mantiqiy fikrlashini va ijodkorligini samarali rivojlantiradi. Ushbu yondashuv, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, o‘quvchilarda sog‘lom turmush tarziga ongli munosabatni ham rivojlantiradi[4].

Shuningdek, jismoniy tarbiya darslarini tashkil qilishda o‘quvchilarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olish, zamonaviy o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish va dars mazmuniga mulohaza va o‘zini o‘zi baholash elementlarini kiritish kognitiv faollikni rivojlantirishning muhim shartlari ekanligi aniqlandi. Bu omillar o‘quvchilarning o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi, mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va ularning intellektual salohiyatini oshirishga hissa qo‘shadi[5].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirishning nazariy asoslarini amaliy tajriba bilan birlashtirish ta’lim sifatini oshirishning asosiy omilidir. Shuning uchun umumta’lim maktablarida jismoniy tarbiya darslarini kompetensiyaga asoslangan yondashuv, interaktiv usullar va innovatsion o‘qitish texnologiyalari asosida tashkil etish, jismoniy faollikni kognitiv faoliyat bilan integratsiya qilish va kognitiv rivojlanishga qaratilgan metodologik yordamni yaxshilash maqsadga muvofiqdir. Bu zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan kompetensiyalarga ega bo‘lgan jismonan sog‘lom, intellektual

qobiliyatli va mustaqil fikrlaydigan shaxslarni rivojlantirish uchun muhim pedagogik asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kadirov R.H. Jismoniy tarbiya va sport faoliyatini ilmiy tadqiq qilish: o‘quv qo‘llanma. Toshkent: Sadriddin Salim Buxoriy, 2018. – 260 b.
2. Ovens, A. Self-Study in Physical Education Teacher Education. Springer International Publishing Switzerland. [Text] / A. Ovens, T. Fletcher. -2014. - T.13. - 192 p.
3. Абульханова, К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избр. психол. труды [Текст] / К.А. Абульханова. - М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999. - 218 с.
4. Давыдов, В.В. Проблемы развивающего обучения [Текст]: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.В. Давыдов. - М.: Академия, 2004. - 282 с.
5. Даутова, О.Б. Проектирование учебно-познавательной деятельности школьника на уроке в условиях ФГОС / О.Б. Даутова. - С-Пб.: КАРО. - 2016. - 184 с.